

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԽԱՉՔԱՐԵՐԸ ԼԵՀԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ²³

Հենրի Մատինյան

Բանալի բառեր՝ Հայաստան, Լեհաստան, հայ-լեհական հարաբերություններ, հայկական խաչքարեր, լեհահայ համայնք, լեհահայոց թեմ, հայ մշակույթ, հայ-լեհական բարեկամություն, լեհահայ ժառանգություն, հայկական փողոց, հայկական հրապարակ:

Հայրենի երկրի սահմաններից դուրս կանգնեցված խաչքարերը տեղի հայ համայնքի կենսունակության և ազգային ավանդույթների պահպանման քարե վկաներն են: Ի թիվս հայկական սփյուռքի այլ երկրների, Լեհաստանի Հանրապետությունում հայությունը կերտել է մեկ տասնյակից ավելի խաչքարեր, որոնց գերակշիռ մասը նվիրված է հայ-լեհական բարեկամությանը և Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին: Խաչքարեր տեղադրվել են այն վայրերում, որտեղ հայկական համայնքն առավել ակտիվ է, պահպանել է իր ազգային դիմագիծն ու մշակույթը: Լեհահայ համայնքի պատմության և մշակույթի գիտակ Ջբիգնև Շմուրլոյի վկայությամբ, «կանգնեցված խաչքարերը լեհահայության հպարտությունն են և դարձել են նրանց ուխտատեղին, աղոթատեղին, մի վայր, որտեղ վերջիններս գալիս են խոստովանության և պարզապես ընկերական հանդիպումների»[1]:

Լեհաստանի տարածքում առաջին հայկական խաչքարը տեղադրվել է պատմական Կրակով քաղաքում տեղի հայ համայնքի և եկեղեցական թեմի, հայագիտությամբ զբաղվող մի խումբ լեհ հետազոտողների նախաձեռնությամբ և քաղաքի ղեկավարության աջակցությամբ՝ կաթողիկե Սուրբ Միկոլայ եկեղեցու բակում: Եկեղեցու ընտրությունը պատահական չէր, քանի որ այնտեղ հայ հոգևորականները պարբերաբար կատարում էին եկեղեցական արարողություններ, այդ թվում՝ Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին նվիրված պատարագ, որին մասնակցում էին լեհահայերի հոգևոր առաջնորդները, հայ համայնքի և քաղաքի ղեկավարության ներկայացուցիչները [2]: 2003 թվականի ապրիլին տեղի ունեցած հերթական պատարագից հետո որոշում ընդունվեց եկեղեցու բակում ցեղասպանության զոհերի հիշատակին նվիրված հուշարձան կանգնեցնել: Այդ որոշումը լայն արձագանք գտավ մամուլում, որտեղ 2004 թվականի ապրիլի սկզբից ակտիվորեն քննարկվում էր խաչքար-հուշակոթողի տեղադրման մտադրությունը [3]: Այդ որոշման դեմ կտրուկ հանդես եկավ Լեհաստանում Թուրքիայի դեսպանը, ով պետական և հոգևոր բարձրաստիճան մի խումբ անձանց պաշտոնական բողոք հայտնեց խաչքարի վրա գրվելիք ցեղասպանությունն եզրույթի կապակցությամբ: Կրակովի իշխանություններն ու կաթոլիկ եկեղեցին տեղի չտվեցին թուրքական դիվանագետների ճնշումներին [4], իսկ հայ կաթողիկե եկեղեցու հարավային թեմի առաջնորդ Թադեոզ Իսակովիչ-Ջալեսկին բաց նամակով հորդորեց նրանց դադարեցնել այդ գործին խառնվելու փորձերը: Նա վկայակոչում էր Լեհաստանի նախագահ Լեքսանդր Կվասնեսկու՝ 2001 թվականի նոյեմբերի 15-ին Երևանի Ծիծեռնակաբերդի հուշահամալիրում հնչեցրած խոսքերը. «1915 թվականի Հայոց ցեղասպա-

²³ Հոդվածն ընդունվել է 24.02.18:

Հոդվածը տպագրության է երաշխավորել Վանաձորի Հ.Թումանյանի անվ. ժետական համալսարանի պատմության ամբիոնը:

նությունը փաստ է: Մենք՝ լեհերս, քաջ գիտակցում ենք՝ ինչ է կատարվել»[5]: Այդ օրերին, լեհական «Զիեննիկ Պոլսկի», «Գազետա Վիբորչա», «Գազետա Կրակովսկա» թերթերում, Պրահայում լույս տեսնող հայկական «Օրեր» ամսագրում հայկական խաչքարի տեղադրման հարցն ամենից շատ քննարկվողներից էր [6]:

Խաչքարի նախագծի հեղինակը ազգությամբ լեհ ճարտարապետ և արվեստագետ Յացեկ Խժոնչևսկին է, ով Կրակովի հայ մշակութային ընկերության անդամ է և երկար տարիներ զբաղվում է Լեհաստանում հայկական ճարտարապետության և արվեստի ուսումնասիրությամբ, հեղինակ է այդ թեմային նվիրված մի շարք գրքերի: Նախագիծը հաստատվեց 2003 թվականի հոկտեմբերի 18-ին, իսկ խաչքարի կերտման աշխատանքներն սկսվեցին նույն թվականի դեկտեմբերի 3-ին: Խաչքարը կերտելու գործը վստահվեց լեհ քարագործ վարպետ Ստանիսլավ Ցեկերային[7]: «Անիվ» ամսագրում հրապարակած հոդվածում[8] Յ. Խժոնչևսկին մանրամասն ներկայացնում է խաչքարի տեղադրման պատմությունը: 2004 թվականի ապրիլի 7-ին եկեղեցու տարածքում դրվեց խաչքարի պատվանդանի հիմքը, որի վրա ապրիլի 16-ին տեղադրվեց բաց դեղնավուն ավազաքարից կերտված խաչքարը: Հաջորդ օրը՝ ժամը 16:00-ին, Թադեուշ Իսակովիչ-Ջալեսկին Սբ. Միկոլայ եկեղեցում կատարեց օրհնության կարգ՝ Սուրբ պատարագ, որից հետո Կրակովի միտրոպոլիտ կարդինալ Ֆրանցիշեկ Մախարսկին օծեց խաչքարը [9]: Արարողության ընթացքում Հռոմի պապ Հովհաննես Պողոս Երկրորդի կողմից հատուկ հայերի համար ուղարկված աղոթքը ընթերցեց հայկական արմատներով հայտնի դերասանուհի Աննա Դիմնան[10]: Արարողությանը ներկա էին հայկական հին և նոր համայնքի հարյուրավոր ներկայացուցիչներ և բազմաթիվ լեհեր, այդ թվում՝ Կրակովի Հայկական մշակութային ընկերության նախագահ Ադամ Տերլեցկին, քաղաքի դեկավարության ներկայացուցիչներ, արվեստագետներ և այլք: Լեհաստանում Հայաստանի դեսպան Աշոտ Հովակիմյանը, թափետ տարակուսանք էր հայտնել խաչքարի վրա գրվելիք տեքստի որոշ արտահայտությունների հետ կապված, բայց մասնակցելով արարողությանը, նշեց. «Ճշմարտությունը ամենից կարևորն է, և մենք չենք վախենում ասել այն: Մենք հավաքվել ենք այստեղ ոչ թե ատելության, այլ մահացածների հիշատակը հավերժացնելու համար»[11]:

Խաչքարի ձակատային մասին հայերենով և լեհերենով գրված է. «Հայերին», իսկ դարձերեսին լեհերենով փորագրված է. «Այս խաչքարը կամ «խաչի քարը» հայկական «ծաղկող խաչի» հետ մեկտեղ հավերժացնում է այն հայերի հիշատակը, ովքեր 14-րդ դարից սկսած ապրել են Լեհաստանում և ունեցել են մեծ ավանդ Ռեչ Պոսպոլիտայի առջև: Հուշարձանը նվիրված է նաև Թուրքիայում 1915 թվականին հայերի նկատմամբ իրականացված ցեղասպանության զոհերին. հայերին ու լեհերին՝ խոշտանգված ուկրաինական ազգային բանակի ազգայնամոլների կողմից 1944 թվականի ապրիլի 19-21-ը Կուտիում՝ Չերեմոշայի մոտ, 1945 թվականի հունվարի 15-20-ը՝ Բուկովինայի Ռուսկի Բանիլովայում, ինչպես նաև սահմանամերձ այլ վայրերում. հայ կաթոլիկ քահանաներին՝ ձերբակալված, սպանված և աքսորված Սիբիր խորհրդային բռնապետական ուժերի կողմից երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ընթացքում»[12]: 2005 թվականի հունվարի 26-ին ՀՀ վարչապետ Անդրանիկ Մարգարյանը Կրակով կատարած այցելության ժամանակ ծաղկեպսակ խոնարհեց նոր կանգնեցված խաչքարին, իսկ Կրակովի մետրոպոլիտ կարդինալ Ֆրանցիշեկ Մախարսկուն, հայ-լեհական փոխհարաբերությունների ամրապնդման և զարգացման գործում զգալի ավանդ ունենալու համարե ՀՀ նախագահ Ռոբերտ Քոչարյանի անունից հանձնեց Մխիթար Գոշ մեդալ [13]:

Հայկական երկրորդ խաչքարը կանգնեցվեց Լեհաստանի հյուսիսային Էլբլոնգ քաղաքում, որը պատրաստվել էր Հայաստանում՝ հայկական կարմիր տուֆից [14]: Խաչքարի հեղինակը երևանցի քանդակագործ Ռոբերտ Հովսեփյանն է: Այն տեղադրվեց Աստվածային ողորմածություն եկեղեցու դիմաց: Խաչքարի օրհնության արարողությունը տեղի ունեցավ 2005 թվականի հոկտեմբերի 30-ին, որին մասնակցեցին կաթոլիկ եպիսկոպոս Յան ԷյՇճՅան և հայ կաթոլիկ եկեղեցու սպասավոր Արթուր Ավդալյանը: Խաչքարը նվիրված է հայ-լեհական բազմադարյա բարեկամությանը, Հայոց ցեղասպանության 90-րդ տարելիցին և Մեսրոպ Մաշտոցի կողմից հայոց գրերի ստեղծման 1600-ամյակին [15]: Խաչքարը կերտելու հարցում իրենց ներդրումն են ունեցել քարո ձեռք բերած ՀՀ Աժ պատգամավոր Աղասի Արշակյանը, ինչպես նաև Ալլա անունով մի հայուհի, ով իր մեքենայով խաչքարը Երևանից տեղափոխել էր Լեհաստան:

Թվով երրորդ խաչքարը կանգնեցվեց Լեհաստանի հայության կենտրոններից մեկում՝ ծովափնյա Գդանսկ քաղաքում: Այն հանդիսավոր պայմաններում տեղադրվեց և օծվեց Սուրբ Պետրոս և Պողոս եկեղեցու դիմաց՝ 2009 թվականի հոկտեմբերի 7-ին [16]: Խաչքարի տեղադրման վայրի ընտրությունը պատահական չէր: Այստեղ 1958 թվականին հաստատվել էր լեհահայ քահանա Կաթինեժ Ֆիլիպիակը՝ իր հետ բերելով Ստանիսլավովի հայկական եկեղեցում պահվող Նրբագեղ Աստվածամոր պատկերը: Եկեղեցու հարակից փողոցը, որտեղ տեղադրվեց խաչքարը, հետագայում ստացավ հայկական փողոց անվանումը: Խաչքարը, որի հեղինակը քանդակագործ Տարոն Մարտիրոսյանն է, քանդակված է հայկական վարդագույն տուֆից՝ զարդարված հայկական ավանդական նախշերով: Խաչքարը հայկական «Փյունիկ» հիմնադրամի նվերն է՝ ի նշան հայ-լեհական դարավոր բարեկամության: Խաչքարի ձակատային մասում կատարված փորագրության լեհերեն տեքստում ասվում է. «Հայաստանում ստեղծված քար» խաչը՝ խաչքարը, հայկական մարդկային ռեսուրսների զարգացման «Փյունիկ» հիմնադրամի նվերն է՝ որպես հայերի և լեհերի բազմադարյա բարեկամության նշան: Գրաբարով տեքստը աղոթք է առ Աստված. «Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ փրկեա եվ պահպանեա ինձ բազմամեղիս»[17]:

Խաչքարի բացման հանդիսավոր արարողությանը մասնակցում էին Լեհաստանում ՀՀ դեսպան Աշոտ Գալոյանը, Գդանսկի քաղաքապետ Պավել Ադամովիչը, քաղաքային խորհրդի նախագահ Բոգդան Օլշենկը, խաչքարի տեղադրման կազմակերպիչ լեհահայ նկարիչ Գազիկ Պարսամյանը, խաչքարի հեղինակ Տարոն Մարտիրոսյանը, լեհական իշխանությունների և լեհահայ համայնքի բազմաթիվ անդամներ: Գերմանիայի Ֆրանկֆուրտ քաղաքի Հայ Առաքելական եկեղեցու եպիսկոպոս Սերոբակ Իսախանյանը և տեղի հայ կաթոլիկ եկեղեցու քահանա Չեզարի Անուշկիչը կատարեցին խաչքարի օծումը, որն ավարտվեց հայկական ավանդական երգով ու պարով[18]:

Լեհաստանում Հայաստանի Հանրապետության դեսպանության բակում կանգնեցված խաչքարը դարձավ թվով չորրորդը, որի բացումը հանդիսավոր բնույթ չի կրել: Հերթական խաչքարը տեղադրվեց 2011 թվականի հուլիսի 9-ին՝ Գլիվիցե քաղաքում՝ Սուրբ Երրորդություն եկեղեցու մոտ[19]: Խաչքարի բացման արարողությունը կազմակերպվել էր խաչքարի տեղադրման նախաձեռնող Գազիկ Պարսամյանի, Թադեուշ Իսակովիչ-Ջալեկու, հարավային Լեհաստանի հայ կաթոլիկ ծխական խորհրդի և Գլիվիցեի աբբա Յոզեֆ Թեոդորովիչի անվան լեհահայերի միության ջանքերով: Խաչքարը հայկական Արվեստ առանց սահմաններ է հիմնադրամի նվերն է: Այն քանդակված է հայկական տուֆից և Լեհաստան է հասել օդային ճանապարհով՝ ՀՀ պաշտպանության նախարարության օժանդակությամբ: Խաչքարի վրայի հայերեն և լեհերեն արձա-

նագրությունում նշված է. «Ի հիշատակ նահատակաց հնոց եվ նորոց հայոց եվ լեհաց: [20] Խաչքարի օծման արարողությանը ներկա էին Հայ Առաքելական եկեղեցու Ուկրաինայի թեմի առաջնորդ արքեպիսկոպոս Գրիգորիս Բունիայանը, Լեհաստանի հյուսիսային մասի հայ կաթոլիկ եկեղեցու քահանա Ցեզարի Աննուսկիչը, Լվովի Հայ Առաքելական եկեղեցու քահանա Թադևոս Գևորգյանը, Լեհաստանի հարավային մասի հայ կաթոլիկ եկեղեցու քահանա Թադեոզ Իսակովիչ-Ջալեսկին, ինչպես նաև հռոմեակաթոլիկ եկեղեցու սպասավորներ՝ Գլիվիցեի քահանաներ Բեռնարդ Ֆրանկը և Բեռնարդ Պուչիկը [21]: Լեհաստանում ՀՀ դեսպան Աշոտ Հովակիմյանը հանդես եկավ ելույթով՝ անդրադառնալով հայ-լեհական հարաբերություններին [22], իսկ Թադեոզ Իսակովիչ-Ջալեսկին իր հուզիչ խոսքում նշեց. «Սա մեծ տոն է: Հայ ժողովուրդը մեզ ընծայեց խաչքար՝ հիշեցնելով մեր համատեղ ավանդույթները» [23]: Խաչքարի բացման պատիվն ընձեռնվեց «Արվեստ առանց սահմանների» հիմնադրամի ներկայացուցչին ու Գլիվիցեի փոխքաղաքապետ Ռենատա Կաբանին [24]: Արարողությանը հայկական շունչ հաղորդեց հատուկ այդ առիթով Երևանից ժամանած Նազանիե պարի խումբը [25]:

Աշխարհի հայ նկարիչների միության նախաձեռնությամբ և Արմենտելե ընկերության աջակցությամբ Լեհաստանի ևս երկու քաղաքներում հայկական խաչքարեր տեղադրվեցին 2012 թվականի սեպտեմբերին [26]: Զույգ խաչքարերն իրենց տեղը գտան Կլեբարկ Վելկի և Վրոցլավ քաղաքներում: Հայկական հրաբխային տուֆի նույն կտորից քանդակված, երկվորյակե խաչքարերի հեղինակներն են Տարոն Մարտիրոսյանը և Բագրատ Բալաբեկյանը: Կլեբարկ Վելկիում տեղադրված խաչքարը, որ խորհրդանշում է հայ-լեհական բարեկամությունը և լեհերի՝ Հայաստանին ցուցաբերած բժշկական օգնության համար երախտագիտությունը, հանդիսավորությամբ բացվեց 2012 թվականի սեպտեմբերի 15-ին [27]: Խաչքարը տեղադրվեց Կլեբարկ Վելկիի Սուրբ Խաչի Հայտնության և Սուրբ Մարիամ Աստվածածնի Ծնունդի եկեղեցու բակում՝ Սուրբ Խաչի մասունքի գահակալության տարելիցին, որ եկեղեցին ստացել էր Հռոմի պապ Հովհաննես Պողոս Երկրորդից [28]: Խաչքարի բացման արարողությանը մասնակցում էր Լեհաստանում ՀՀ դեսպան Աշոտ Գալոյանը, ով երախտագիտություն հայտնելով հուշակոթողի կանգնեցման առթիվ, մասնավորապես նշեց. «Մենք երախտապարտ ենք լեհ ժողովրդին, որ այդքան շատ հայեր է հյուրընկալել [29]: Խաչքարի օծման կարգն իրականացրեց արքեպիսկոպոս Էդմունդ Պիշչը [30]: Միջոցառումն ուղեկցվեց «Մուսա լեռ» խմբի համերգով:

Սեպտեմբերի 21-ին՝ Հայաստանի Հանրապետության անկախության օրը, երկրորդ խաչքարի բացման արարողությունը տեղի ունեցավ Վրոցլավ քաղաքում [31]: Այստեղ հայկական խաչքար տեղադրելու մասին խոսակցություններ էին գնում դեռևս 2011 թվականից: Վրոցլավյան, երկվորյակե խաչքարը կանգնեցվեց քաղաքի կենտրոնական մասում գտնվող Դոմինիկյան եղբայրության Սբ. Վոյչեխի եկեղեցու հարևանությամբ: Խաչքարի վրայի լեհերեն տեքստը ներկայացնում է խաչքարի կանգնեցման նպատակը, որտեղ ասվում է. «Խաչքարը նվիրված է Լեհաստանում հայերի բազմադարյա ներկայությանն ու հայերի Ցեղասպանությանը Թուրքիայում, հայերին ու լեհերին Արևելքի սահմաններին՝ 20-րդ դարում» [32]: Խաչքարի տեղադրման աշխատանքներն իրականացրեց լեհահայ Արարատ Քոչարյանի շինարարական կազմակերպությունը [33]: Ականատեսները նշում են, որ դեռևս աշխատանքներն ամբողջովին չավարտած, խաչքարն իր փոքրիկ այգով աղոթատեղի էր դարձել ոչ միայն հայերի, այլև լեհերի համար: Խաչքարի բացման հանդիսավոր արարողության առաջին մասը Հայաս-

տանհից հրավիրված Մուսա լեռե երգչախմբի համերգն էր, իսկ արարողությունը ղեկավարում էր Լեհահայերի ընկերության ղեկավար Ադամ Դոմանաշևիչը, ով հակիրճ ներկայացրեց հայ ժողովրդի պատմությունը և խաչքարերի կանգնեցման խորհուրդը[34]: Արարողությանը ներկա էին Լեհաստանում ՀՀ դեսպան Աշոտ Գալոյանը, փոխվոյեվոդա Եվա Մանկովսկան, Լեհաստանի խորհրդարանի, մշակույթի նախարարության, Վրոցլավի քաղաքապետարանի ներկայացուցիչներ, հոգևոր գործիչներ, Աշխարհի հայ նկարիչների միության համանախագահները, «Արմենտել» ընկերության գլխավոր տնօրենը, լեհահայեր տարբեր վայրերից: Իր խոսքում Եվա Մանկովսկան նշեց. «Մենք բոլորս ցանկանում ենք, որ այս խաչքարը լինի Լեհաստանում հայերի ներկայության հավերժական նյութական խորհրդանիշը Ներքին Սիլեզիայում: Հաճելի է, որ դուք հավատարիմ եք ձեր նախնիներին և ձեր մշակույթի սերմանմանը: Այդպիսով դուք նպաստում եք հանդուրժող և բաց հասարակության ստեղծմանը՝ ձեր երազանքների քաղաքը կառուցելու համար»[35]: Աշխարհի հայ նկարիչների միության համանախագահ Ղազար Միրզոյանն իր հերթին նշեց. «Խաչքարը՝ հայ ազգի, նրա պատմության և կրոնի ամենահայտնի կերպարն է և ամենաճանաչված խորհրդանիշը: Դարեր ի վեր, առ այսօր խաչքարը հանդիսանում է ոչ միայն հայկական արվեստի հուշարձան, այլ նաև ազգի ոգու արտահայտություն, որը կդառնա հայ և լեհ ժողովուրդների ևս մեկ խորհրդանիշ»[36]: Խաչքարի օծման արարողությունն իրականացրին լեհահայ քահանա Թադեուշ Իսակովիչ-Չալեսկին և քահանա Անջեյ Բույնովսկին[37]: Արարողությունից հետո Թադեուշ Իսակովիչ-Չալեսկին պարզևատրվեց Սբ. Գրիգոր Լուսավորիչ մեդալով: Վրոցլավում տեղադրված խաչքարը հիմք հանդիսացավ, որպեսզի հարակից փոքրիկ պուրակը անվանակոչվի Հայկական հրապարակ և հանդիսավոր պայմաններում բացվի 2015 թվականի սեպտեմբերի 29-ին[38]:

2013 թվականը լեհահայերի համար նշանավորվեց ևս երկու հայկական խաչքարերի տեղադրումով: Վարշավայի Սադիբա թաղամասում՝ Պոլսիմսկա և Օկրենժնա փողոցների հարևանությամբ գտնվող կանաչ այգում՝ 2013 թվականի հունիսի 25-ին տեղի ունեցավ հայկական խաչքարի հանդիսավոր բացման արարողություն, իսկ այգին անվանակոչվեց Հայկական պուրակ: Խաչքարը Հայաստանի Հանրապետության նվերն է Վարշավային, որ պատրաստված է հայկական սև տուֆից և բերվել է Հայաստանից: Խաչքարի բացման արարողությանը մասնակցում էին ՀՀ նախագահ Սերժ Սարգսյանը, ՀՀ արտաքին գործերի նախարար Էդվարդ Նալբանդյանը, Երևանի քաղաքապետ Տարոն Մարգարյանը, Լեհաստանի նախագահի աշխատակազմի ղեկավարի տեղակալ Յարոմիր Սոկոլովսկին, Վարշավայի քաղաքապետ Հաննա Գրոնկիևիչ-Վալցը, Սոկոտովի թաղապետ Բոգդան Օլեխիմսկին և բազմաթիվ այլ հյուրեր: Խաչքարի բացման պատիվը ընձեռնվեց Էդվարդ Նալբանդյանին և Հաննա Գրոնկիևիչ-Վալցին: Վերջինս իր ելույթում, անդրադառնալով Լեհաստան նոր գաղթած հայերի խնդրին, ասաց. «Հուսով եմ, որ Վարշավան նրանց համար նոր տուն կլինի, որտեղ նրանք իրենց կզգան ինչպես սեփական տանը, իսկ այս պուրակը կլինի այն վայրը, որը նրանց կհիշեցնի լեհ և հայ ժողովուրդների բազմադարյա հարաբերությունների մասին» [39]: Իր հերթին Էդվարդ Նալբանդյանը նշեց, որ «Հայկական պուրակը նոր հրաշալի էջ է բացում հայ-լեհական բարեկամական հարաբերություններում» [40]: Խաչքարի օծման կարգը կատարեցին եպիսկոպոս Թադեուշ Պիկուսը և Տաճատ աբեղա Ծառուրյանը[41]:

2013 թվականի նոյեմբերի 10-ին հերթական խաչքարը բացվեց Լոժում՝ Գոպլանսկա փողոցի հարևանությամբ գտնվող Ամենասուրբ Կույս Մարիամ հռոմեակաթուղիկ եկեղեցու բակում[42]: Այն կանգնեցվել է Լոժ քաղաքի ծխական խորհրդի ատենապետ

Վարագդատ թորոսյանի ջանքերով և հայության հանգանակած միջոցներով՝ ի հիշատակ Ցեղասպանության զոհերի հիշատակի[43]: Հուշարձանն իրենից ներկայացնում է բազալտե հիմքի վրա վարդագույն տուֆից քանդակած խաչքար՝ ավանդական զարդանախշերով և հավերժության խորհրդանշով: Խաչքարի աջ և ձախ կողմերում հայերեն և լեհերեն ցուցատախտակներ են, որոնք ներկայացնում են, թե ինչ առիթով և ում կողմից է կանգնեցվել խաչքարը: Գրաքար արձանագրությունն ասում է. «Կանգնեցրին զխաչքարս զայս հայորդիք բնակեալք ի Լոժ նահանգի որպես զաղօթս մշտաբարբառս վասն հոգւոյն նահատակ հայորդեաց որք կոտորեցան ի ծեռն թրքական կառավարութեան յամի տեառն 1915 յերկրին գրավեալ Արեւմտեան Հայաստանի. ողորմեաց Տէր հոգւոյն նահատակաց ցեղասպանութեան» [44]: Համանման բովանդակություն ունի նաև լեհերեն տեքստը:

Խաչքարի բացման արարողությանը ներկա էին տեղական իշխանությունների, Լոժի արքեպիսկոպոսության ներկայացուցիչներ, դիվանապետ Հայր Յարոսլավ Պատերը, Հայր Ռոմուալդ Յենդրաշեկը, հայ համայնքի և ծխական խորհրդի անդամներ Լոժից և այլ վայրերից: Խաչքարի օրհնության կարգը կատարեց Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու լեհահայոց հոգևոր հովիվ Տաճատ արեղա Ծատուրյանը, որից հետո տեղի ունեցավ հայկական աղոթատեղիի բացման արարողություն[45]: Իր խոսքում Տաճատ արեղա Ծատուրյանը նշեց, որ հայ մարդը Լեհաստանում առաջին անգամ ունեցավ իր հոգու աղոթավայրը, որպիսին մինչ այդ չկար ողջ երկրի տարածքում[46]: Հայր Յարոսլավ Պատերը Լոժի արքեպիսկոպոսի անունից մաղթեց, որ Թադեոս և Բարդուղիմեոս առաքյալների և Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի բարեխոսությամբ լեհահայերը հաստատուն պահեն իրենց հավատքն ու ազգային ինքնությունը: Արարողության վերջում տեղի ունեցավ օրհնված մատաղի հյուրասիրություն, որ կազմակերպվել էր Լոժի հայ համայնքի նախագահ Արսեն Էդիգարյանի ջանքերով և բազմաթիվ հայերի մասնակցությամբ[47]:

2016 թվականի հունիսի 4-ին՝ Լեհաստանի Պոլանով քաղաքի մոտ գտնվող Սուրբ Լեռն կոչվող սրբավայրում, տեղի ունեցավ հայկական ևս մեկ խաչքարի բացման և օծման արարողություն[48]: Խաչքարը ծնունդով ջավախքցի Ասլանյան ընտանիքի նվերն է՝ ի հիշատակ Հայոց ցեղասպանության զոհերի: Խաչքարի կանգնեցման վայրը պատահական չէ ընտրված: Կաթոլիկ հավատացյալների համար սուրբ լեռ համարվող այդ վայրում ամենուր պաշտամունքի առարկաներ են ու սրբապատկերներ[49]: Այդ օրվանից սկսած՝ ամեն տարի՝ հունիսի առաջին շաբաթ օրը, հայությունը ուխտագնացություն է կազմակերպում դեպի «Սուրբ Լեռ», որը լեհական մամուլը համեմատում է հայերի սրբազան Արարատ լեռան հետ՝ անվանելով այն «փոքր Արարատե կամ լեհական Արարատ» [50]:

Բազալտից քանդակված պոլանովյան խաչքարը լեհահայ Գրիգոր Ասլանյանի և իր որդու՝ Ռաֆայել Ասլանյանի գործն է: Երկհարկանի հիմքի վրա դրված խաչքարի կենտրոնում ոսկեգույն եզրերով խաչ է, իսկ ամեն կողմում՝ մեկական փոքր խաչ: Խաչի զլխային մասի կենտրոնում Արարատ լեռն է, որի ձախ կողմում Սբ. Էջմիածին եկեղեցու մանրակերտն է՝ «Էջմիածին», իսկ աջ մասում՝ Գանձայի Սբ. Կարապետ եկեղեցունը՝ Զավախքե վերտառություններով: Խաչի ներքևի մասում՝ շրջանակի մեջ, անմոռուկ է՝ Ցեղասպանության 100-րդ տարելիցի խորհրդանիշը, որի վերին և ներքին մասերում շրջանաձև գրված են՝ «1915-2016*101-GENOCIDE»: Խաչքարի երկհարկ հիմքի ստորին հատվածում գրված է. «Հիմնադիր եվ կատարող Ծիրացի Գրիգոր Ասլանյան, 10, V, 2016», իսկ վերևի մասում քանդակված է ոսկեգույն հավերժության նշան:

Խաչքարի աջ մասում հայերեն և լեհերեն գրված է. «Հայկական խաչքար: Կանգնեցվել է ի հիշատակ 1915 թվականին Օսմանյան Կայսրությունում իրագործված Հայոց ցեղասպանության սուրբ նահատակների»[51]: Խաչքարի բացման արարողության ժամանակ ՀՀ դեսպան Է. Ղազարյանն իր ելույթում նշեց. «Մեզ համար չափազանց կարևոր իրադարձություն է, որ խաչքարը տեղադրվում է այն ամսում, երբ Հռոմի պապ Ֆրանցիսկոսը մեկնում է Հայաստան: Մենք հիշում ենք նաև Հովհաննես Պողոս Երկրորդի այցը Հայաստան 2001 թվականին, երբ նշում էինք Քրիստոնեության ընդունման 1700-ամյակը» [52]: Այնուհետև լեհահայոց հոգևոր հովիվը կատարեց խաչքարի օծման կարգ, իսկ խաչքարի հեղինակ Գրիգոր Ասկանյանը շնորհակալական խոսք ասաց[53]:

Լեհաստանի տարածքում ցայսօր կանգնեցված վերջին խաչքարը օծվել է 2017 թվականի օգոստոսի 14-ին՝ Լյուբլին քաղաքում[54], որը խորհրդանշում է հայ-լեհական բարեկամությունը: Խաչքարը տեղադրվել է Լյուբլինի կենտրոնում՝ հին քաղաքի 3-րդ Կոհանովսկի փողոցի վրա՝ Սուրբ Մարիամ Աստվածածին եկեղեցու մոտ[55]: Խաչքարը քանդակված է հայաստանյան վարդազույն տուֆից և առավել վեհաշուք տեսք է ստացել հայկական ավանդական զարդաքանդակների կիրառմամբ: Հուշարձանի պատվանդանին լեհերենով փորագրված է. «Խաչքար. Հայ-լեհական բարեկամության քար» խաչ: Լեհաստանում Հայաստանի դեսպան Էդգար Ղազարյանի նվերը Լյուբլին քաղաքի հիմնադրման 700-ամյակի առիթով: 14 օգոստոսի, 2017 թ. է[56]: Խաչքարի բացման հանդիսավոր արարողությանը ներկա էին ՀՀ դեսպան Էդգար Ղազարյանը, Լյուբլինի քաղաքապետ Քշիշտով ժուկը, ԼՀ կառավարության Ազգային ու էթնիկ փոքրամասնությունների համատեղ հանձնաժողովում հայ փոքրամասնության ներկայացուցիչ Էդվարդ Սիեր-Ենդեյովիչը, ՀՀ Ազգային ժողովի պատգամավոր Աշոտ Արսենյանը, Հայ Առաքելական Սուրբ եկեղեցու լեհահայոց հոգևոր հովիվ Տաճատ աբեղա Ծատուրյանը և բազում այլ հյուրեր[57]: Լյուբլինի քաղաքապետն իր խոսքում շնորհակալություն հայտնեց իրենց քաղաքի հորեյանի առթիվ հայ և լեհ ժողովուրդների դարավոր բարեկամությունը խորհրդանշող յուրօրինակ հուշարձան նվիրաբերելու համար, հավելելով, որ այդ նույն տարում երկու մեծ իրադարձությունների տարեդարձներ են լրանում՝ Լյուբլինի հիմնադրման 700 և հայերի՝ Լեհաստանում հաստատման 650-ամյակները[58]: ՀՀ դեսպան Էդգար Ղազարյանը, գոհունակություն հայտնելով քաղաքային իշխանությունների կողմից այդ խորհրդանշական նվերը ընդունելու համար, միաժամանակ նշեց, որ խաչքարը Հայաստանի և ողջ հայության նվերն է Լյուբլինին և խորհրդանշում է հայկական ժառանգությունն ու մշակույթը[59]: Խաչքարի բացման արարողությունից հետո Տաճատ աբեղա Ծատուրյանը Սուրբ Մարիամ Աստվածածին եկեղեցու հոգևոր սպասավոր Դարիուշ Բոնդիրայի հետ կատարեց խաչքարի օծման կարգ, որից հետո Լյուբլինի Կաիրոսե երգչախումբը հանդես եկավ համերգով:

21-րդ դարի սկիզբը լեհահայության կյանքում նշանավորվեց մեկ տասնյակից ավելի հայկական խաչքարերի տեղադրմամբ և հայկական հրապարակների անվանակոչմամբ: Լեհաստանի Հանրապետությունում կանգնեցված խաչքարերը, անկախ տեղադրման վայրից, գերազանցապես խորհրդանշում են հայ-լեհական բարեկամական հարաբերությունները և նվիրված են Հայոց ցեղասպանության զոհերի հիշատակին: Դրանք հայկական հարուստ մշակույթի ինքնատիպության, Լեհաստանում հայ համայնքի առաջընթացի, տեղի հայության կողմից ազգային ավանդույթների պահպանման ապացույցներ են: Խաչքարերը նոր երևույթ են հայ-լեհական հարաբերություններում և կարող են ազդեցություն ունենալ երկկողմ հարաբերությունների ամրապնդման ու հայապահպանության գործում:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1. Збигнев Ш., Армянские хачкары в Польше: Հայագիտությունը և արդի ժամանակաշրջանի մարտահրավերները. հայագիտական միջազգային երկրորդ համաժողովի զեկուցումների ժողովածու, Եր., 2014, էջ 418:
2. Хшонщевски Я., Польские армяне и их шачкар в Кракове, Анив, N 3 (3), 24.06.2006.
3. Կրակովում կրացվի Հայոց ցեղասպանության զոհերի հուշարձան, 6. 04. 2004, <http://panarmenian.net/arm/news/10192>
4. G.Gorny, Spor o ludobojstwo. „Przewodnik Katolicki”, nr. 15/2004.
5. Яцек Хшонщевски, указ.соч., Анив, N 3 (3), 24.06.2006.
6. Նույն տեղում:
7. Նույն տեղում:
8. Նույն տեղում:
9. Նույն տեղում:
10. Збигнев Ш., указ. соч., стр. 417:
11. Хшонщевски Я., , указ. соч., Анив, N 3 (3), 24.06.2006.
12. Chrzyszczewski Jacek, Project chaczkaru ormiańskiego przy kościele św. Mikołaja w Krakowie, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, nr. 34-35, 2003, str. 3-10; http://www.otk.armenia.pl/new/chaczqar_idea.html
13. Хшонщевски Я., , указ. соч., Анив, N 3 (3), 24.06.2006.
14. Збигнев Ш., указ. соч., стр. 417:
15. Նույն տեղում:
16. Ormianie w Gdańsku mają swój chaczkar, Awedis, nr. 1 – Jesień, 2009, էջ 1:
17. Ormianie w Gdańsku mają swój chaczkar, Awedis, nr. 1 – Jesień, 2009, էջ 1:
18. Նույն տեղում:
19. W Gliwicach stanął chaczkar, Awedis, nr. 7 – Lato, 2011, էջ 1:
20. <http://serwer1492976.home.pl/isakowicz/index.php?page=news&kid=8&nid=4487>
21. W Gliwicach stanął chaczkar, Awedis, nr. 7 – Lato, 2011, էջ 8:
22. Oreł Joanna, W gliwickiej ormiańskokatolickiej parafii pw. Świętej Trójcy poświęcono ormiański chaczkar, 07.10.2011: <http://www.dziennikzachodni.pl/artykul/425157,krzyz-ormianski-trafil-do-gliwic,id,t.html>
23. W Gliwicach stanął chaczkar, Awedis, nr. 7 – Lato, 2011, էջ 8:
24. Նույն տեղում:
25. Նույն տեղում:
26. Նույն տեղում:
27. Bliźniaczy kamienny krzyż, Awedis, nr. 12 – Jesień, 2012, էջ 2;
<https://www.panorama.am/am/news/2012/10/01/armentell/670961/>
<http://www.panarmenian.net/arm/news/125390/>
28. Նույն տեղում:
29. Նույն տեղում:
30. Katarzyński Władysław, Klebark Wielki. Chaczkar z Armenii odsłonięty i poświęcony, 17. 09. 2012, <http://mojemazury.pl/122832,Klebark-Wielki-Chaczkar-z-Armenii-odsloniety-i-poswiecony.html#axzz57laMKsrI>
31. Նույն տեղում:
32. Spotkaliśmy się we Wrocławiu, Awedis, nr. 12 – Jesień, 2012, էջ 1, 6:
33. Նույն տեղում:
34. Spotkaliśmy się we Wrocławiu, Awedis, nr. 12 – Jesień, 2012, էջ 6:

35. Նույն տեղում:
36. Spotkaliśmy się we Wrocławiu, Awedis, nr. 12 – Jesień, 2012, էջ 6:
37. PanArmenian Net, Լեհաստանի երկու քաղաքներում խաչքարեր են տեղադրվել, 01.10.2012, <http://www.panarmenian.net/arm/news/125390/>
38. Spotkaliśmy się we Wrocławiu, Awedis, nr. 12 – Jesień, 2012, էջ 6:
39. Otwarcie Skweru Ormiańskiego we Wrocławiu, Awedis, nr. 24 – Jesień, 2015, էջ 5:
40. Chaczkar ozdoba Skweru Ormiańskiego w Warszawie, Awedis, nr. 15 – Lato, 2013, էջ 1:
41. Prezydent Armenii odwiedził “Skwer Ormiański” w Warszawie, Dzieje.pl, Portal historyczny, 25.06.2013. <http://dzieje.pl/aktualnosci/prezydent-armenii-odwiedzil-skwer-ormianski-w-warszawie>
42. Chaczkar ozdoba Skweru Ormiańskiego w Warszawie, Awedis, nr. 15 – Lato, 2013, էջ 3:
43. W Łodzi stanął ormiański krzyż – chaczkar, Awedis, nr. 16 – Jesień, 2013, էջ 1;3:
44. Նույն տեղում:
45. Նույն տեղում:
46. Նույն տեղում:
47. Նույն տեղում:
48. Նույն տեղում:
49. Polski Ararat pod Polanowem, Awedis, nr. 27 – Lato, 2016, էջ 3:
50. Նույն տեղում:
51. Նույն տեղում:
52. Polski Ararat pod Polanowem, Awedis, nr. 27 – Lato, 2016, էջ 3; Karolina Pawłowska, Nasz mały Ararat, 05.06.2016: <http://info.wiara.pl/doc/3210003.Nasz-maly-Ararat-Franciszkanie,ChaczkarnaigorzePolanowskiej,6.06.2016:http://www.franciszkanie.gdansk.pl/2016/06/06/chaczkar-na-gorze-polanowskiej/>
53. Polski Ararat pod Polanowem, Awedis, nr. 27 – Lato, 2016, էջ 3:
54. Pawłowska Karolina, Nasz mały Ararat, 05.06.2016: <http://info.wiara.pl/doc/3210003.Nasz-maly-Ararat>
55. Polski Ararat pod Polanowem, Awedis, nr. 27 – Lato, 2016, էջ 3:
56. Odsłonięcie chaczkaru w Lublinie, Awedis, nr. 32 – Jesień, 2017, էջ 6:
57. Նույն տեղում:
58. Նույն տեղում:
59. Odsłonięcie chaczkaru w Lublinie, Awedis, nr. 32 – Jesień, 2017, էջ 6:

ԱՄՓՈՓԱԳԻՐ

Հայկական խաչքարերը Լեհաստանի Հանրապետությունում Հենրի Մատինյան

Նույն հոդվածում ներկայացված են Լեհաստանի Հանրապետությունում կանգնեցված հայկական խաչքարերի պատմությունը, տեղադրման շարժառիթը և խորհուրդը: Որպես կանոն՝ բոլոր այդ խաչքարերը նվիրված են հայ-լեհական բարեկամական հարաբերություններին և խորհրդանշում են Հայոց ցեղասպանության անմեղ զոհերի հիշատակը: Օգտագործելով գերազանցապես լեհական աղբյուրներ՝ հեղինակը մանրակրկիտ ուսումնասիրությամբ վեր է լուծում խաչքարերի տեղադրման հետ կապված մանրամասները: Հարկ է նշել, որ խաչքարերը նոր երևույթ են հայ-լեհական հարաբերություններում և կարող են իրենց ուրույն դերն ունենալ երկկողմ հարաբերությունների սերտացման գործում:

РЕЗЮМЕ

Армянские хачкары в Республике Польша
Генри Матинян

Ключевые слова: Армения, Польша, армяно-польские отношения, армянские хачкары, польско-армянская община, польско-армянская епархия, армянская культура, польско-армянская дружба, польско-армянское наследие, армянская улица, армянская площадь

В этой статье описывается история, мотив и символ установления армянских хачкаров, возведенных в Республике Польша. Как правило, все эти хачкары посвящены армяно-польским дружеским отношениям и символизируют память о невинных жертвах Геноцида армян. Используя в основном польские источники, автор тщательно анализирует детали установки хачкаров. Следует отметить, что хачкары являются новым явлением в армяно-польских отношениях и могут играть свою роль в повышении двусторонних отношений.

SUMMARY

Armenian khachkars in the Polish Republic.
Henry Matinyan

Keywords: Armenia, Poland, Armenian-Polish relationship, Armenian khachkars, Polish-Armenian community, Polish-Armenian diocese, Armenian culture, Polish-Armenian friendship, Polish-Armenian heritage, Armenian street, Armenian square

The article presents the history, motive and purpose of the placement of Armenian khachkars erected in the Republic of Poland. As a rule, all those khachkars are dedicated to the Armenian-Polish friendly relations and symbolize the memory of the Armenian Genocide's innocent victims. Using predominantly Polish sources, the author thoroughly investigates the details of the khachkars' installation. It is worth mentioning that khachkars are a new phenomenon in the Armenian-Polish relations and may have their own role in raising bilateral relations.